

II. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ Η ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1

ΤΟ ιστορικό και τὸ μὴ ιστορικό εἶναι ἐξ ἴσου ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ ἀτόμου, τῆς κοινωνίας, ἐνὸς συστήματος πολιτισμοῦ.

Πρέπει νὰ τὸ νιώσουμε καλά, ὅτι ἡ ζωὴ ἔχει ἀνάγκη τῆς ιστορίας, ὅπως καὶ ἡ ὑπερβολικὴ ἱστορία τὴ βλάπτει· αὐτὸ θὰ τ' ἀποδείξω παρακάτω. Ἡ ἱστορία εἶναι ἀναγκαῖα στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τρεῖς τρόπους: ὡς πρὸς τὴ δράση καὶ τὴν πάλῃ του, ὡς πρὸς τὸ συντηρητισμὸ καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ σεβασμοῦ, ὡς πρὸς τὰ βάσανά του καὶ τὴν ἐπιθυμία του νὰ λυτρωθῆ. Οἱ τρεῖς αὐτὲς σχέσεις ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ τρία εἶδη τῆς ἱστορίας — ὅσο εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ διάκριση — τὴ ΜΝΗΜΕΙΩΔΗ ἱστορία, τὴν ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ καὶ τὴν ΚΡΙΤΙΚΗ ἱστορία.

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀναγκαῖα πρῶτα ἀπ' ὅλα στὸν ἄνθρωπο τῆς δράσης καὶ τῆς δύναμης, πού ἀγωνίζεται μεγάλον ἀγῶνα καὶ χρειάζεται παραδείγματα, δασκάλους καὶ παραμυθητές· δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς εὔρη στους συγχρόνους του. Ἦταν ἀναγκαῖα ἀπ' τὴν ἀποψη αὐτὴ στὸ Schiller· γιὰ τὰ χρόνια μας εἶναι τόσο ἀσχημα, λέγει ὁ Goethe, ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν εὐρίσκει ἀνάμεσα στους ζωντανούς ἄνθρωπο, πού θὰ τὸν ὠφελήσῃ. Γιὰ ν' ἀποφύγῃ νὰ τὸν ἐνοχλοῦν οἱ ἀδύνατοι καὶ ἀδιόρθωτοι ἀργόσχολοι καὶ κεῖνοι, τῶν ὁποίων ἡ φαινομενικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀπλῶς νευρική, κοιτάζει πίσω του καὶ σταματᾷ τὴν πορεία του πρὸς τὸ τέρμα γιὰ νὰ πάρῃ ἀνάσα. Τὸ τέρμα του εἶναι ἡ εὐτυχία, ὄχι ἴσως ἡ δική του, παρὰ συχνὰ τοῦ ἔθνους του, τῆς ἀνθρωπότητος γενικά. Ἀποφεύγει τὸν ἠσυχασμὸ καὶ χρησιμοποιεῖ ἐναντίον του ὡς ὄπλο τὴν ἱστορία. Συνηθέστατα δὲν ἔχει ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἀμειψθῆ, ἐκτὸς ἀπ' τὴ φήμη, πού θὰ εἰπῆ νὰ περιμένῃ ἕνα εἰκόνημα στὸ ναὸ τῆς ἱστορίας, ὅπου κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του θὰ εἶναι ὁ παρηγορητὴς καὶ σύμβουλος τῶν μεταγενεστέρων. Διότι τὸ συνθημά του εἶναι, ὅτι αὐτὸ πού κάποτε κατώρθωσε νὰ πλατύνῃ τὴν ἔννοια «ἄνθρωπος» καὶ νὰ τῆς δώσῃ καλύτερο περιεχόμενον, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ αἰώνια γιὰ τὸ ἴδιο ὑπόργημα. Οἱ μεγάλες στιγμὲς τῆς μάχης τοῦ ἀτόμου ἀποτελοῦν ἀλυσίδα, λεωφόρο γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ τὰ ὑψηλότερα

σημεία τῶν στιγμῶν αὐτῶν πού χάθηκαν, εἶναι ἀκόμα μεγάλα καὶ ζωντανὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους· αὐτὴ εἶναι ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, πού φωνάζει ζητώντας τὴ «μνημειώδη» ἱστορία.

Δεύτερον ἡ ἱστορία εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὸ συντηρητικό, τὸν ταπεινὸ ἄνθρωπο, πού κοιτάζει πίσω πρὸς τὴν ἐποχὴ πού ἄρχισε νὰ ὑπάρχῃ μὲ ἀγάπη καὶ ἐμπιστοσύνη· μ' αὐτὸ ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνη του πρὸς τὴ ζωὴ. Προσέχει νὰ διασώζῃ, ὅ,τι ἐπηζῆ ἀπ' τὰ παλαιὰ χρόνια καὶ θέλει νὰ ἀναπαραγάγῃ τοὺς ὅρους τῆς δικῆς του ἀνατροφῆς γιὰ κείνους πού ἔρχονται μετ' αὐτόν· ἔτσι προσφέρει κάποια ὑπηρεσία στὴ ζωὴ. Τὸ ὅτι κατέχει, ὅσα ἔδωσαν οἱ πρόγονοί του, αὐτὸ ἀλλάζει σημασία μέσα του· γιὰτὶ μᾶλλον κατέχεται ἡ ψυχὴ του ἀπ' αὐτά. Ὅ,τι μικρὸ καὶ περιορισμένο, μουχλιασμένο καὶ ἀπαρχαιωμένο, ἡ συντηρητικὴ καὶ εὐλαβικὴ ψυχὴ τοῦ ἀρχαιολόγου τοῦ δίνει ἀξία καὶ τὸ θεωρεῖ ἀπαραβίαστο, γιὰτὶ μεταναστεύει ἐκεῖ μέσα καὶ χτίζει ἐκεῖ μιὰ κρυφὴ φωλιά. Ἡ ἱστορία τῆς πόλης του γίνεται ἱστορία τοῦ ἑαυτοῦ του· κοιτάζει τὰ τείχη, τὴν πύλη μὲ τοὺς πύργους, τὸ δημαρχεῖο, τὴν ἀγορὰ, ὡς εἰκονογραφημένο ἡμερολόγιο τῆς νεανικῆς του ἡλικίας καὶ βλέπει σ' ὅλα αὐτὰ τὸν ἑαυτό του — τὴ δύναμή του, τὴ φιλοπονία του, τὴν ἐπιθυμία, τὸ λογικό, τὰ σφάλματά του καὶ τὶς τρέλλες του. «Ἐδῶ μπορούσε κανένας νὰ ζῆ», λέγει, «ὅπως μπορεῖ νὰ ζῆ ἐδῶ σήμερα — καὶ θὰ ἐξακολουθῆ νὰ ζῆ· διότι ἐμεῖς εἴμαστε ἀκατάβλητος λαὸς καὶ δὲ θὰ ξερριζωθοῦμε σὲ μιὰ νύχτα». Κι ἔτσι μὲ τὸ «ἐμεῖς» ἐπισκοπεῖ τὴ θαυμαστὴ ἀτομικὴ ζωὴ τοῦ παρελθόντος καὶ ταυτίζει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ σπιτιοῦ, τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς πόλης. Χαιρετίζει τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ του ἀπὸ μακριὰ ὡς δική του, ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς θαμποὺς καὶ ταραχώδεις αἰῶνες· τὰ προτερήματά του κι οἱ ἀρετές του ἔγκεινται σ' αὐτὴ τὴ δύναμη συναισθήματος καὶ μαντικῆς, στὴν ἰκανότητα, πού ἔχει νὰ ὁσμίζεται μισοσβημένα ἴχνη, στὴν ἐνστικτώδη του ἀκρίβεια, μὲ τὴν ὁποία διαβάσει τὸ κακογραμμένο παρελθόν καὶ εὐνοεῖ ἀμέσως τὰ παλίμψηστά του — ὄχι, τὰ πολύψηστά του. Μὲ τέτοιες σκέψεις ἔσπευξε ὁ Γκαϊτε ἐμπρὸς στὸ μνημεῖο τοῦ *Erwin von Steinbach*: Τὸ θυελλῶδες συναίσθημά του ἔσχιζε τὸν ἱστορικὸ ὀμιχλώδη πέπλο, πού κρεμόταν ἀνάμεσα καὶ εἶδε τὸ γερμανικὸ ἔργο γιὰ πρώτη φορὰ «πού προήρχετο ἀπὸ τὴ βλοσυρὴ, τὴ ρω-

μαλέα Γερμανική ψυχή». Αὐτὸς ἦταν ὁ δρόμος ποὺ πέρασαν οἱ Ἴταλοὶ στὴν Ἀναγέννηση, τὸ πνεῦμα ποὺ ξύπνησε καὶ πάλι τὴν παλαιὰ Ἰταλικὴ μεγαλοφυΐα στοὺς ποιητές της, ὥστε ἔγιναν «θαυμαστὴ ἠχὼ τῆς ἀθάνατης λύρας», ὅπως λέγει ὁ Jacob Burckhardt.

Σ' αὐτὸ ὑπάρχει πάντοτε ὁ κίνδυνος, μήπως κάθε τι τὸ ἀρχαῖο θεωρεῖται ἐξ ἴσου σεβαστό, μήπως κάθε τι χωρὶς σεβασμὸ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως τὸ νέο πνεῦμα, ἀπορρίπτεται ὡς ἐχθρικό. Κι αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες δέχτηκαν τὸν ἀρχαῖκὸ ρυθμὸ τῆς πλαστικῆς πλάϊ στὸν πιὸ ἐλεύθερο καὶ πιὸ μεγάλο ρυθμὸ· κι ἀργότερα ὄχι μόνο ἀνεχόταν τὴ σουβλερὴ μύτη καὶ τὸ ψυχρὸ στόμα, παρὰ τὰ ὄρισαν καὶ ὡς κανόνα καλαισθησίας. Ἄν ἡ κρίση ἐνὸς λαοῦ ἀποστεωθῆ κατὰ τέτοιον τρόπο καὶ ἡ ὑπηρεσία τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν περασμένη ζωὴ καταντήση νὰ ὑπομονεύη τὴν πιὸ ἐξελιγμένη καὶ ὑψηλότερη ζωὴ· ἂν ἡ ἱστορικὴ αἴσθησις δὲν διατηρεῖ πλέον, παρὰ βαλσαμώνει τὴ ζωὴ: Τότε τὸ δέντρο ξηραίνεται ἀπ' τὴν κορφή πρὸς τὰ κάτω καὶ τέλος κι οἱ ρίζες αὐτὲς μαραίνονται. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἱστορία ἐκφυλίζεται ἀπὸ τὴ στιγμή, ποὺ δὲν δίνει πλέον ψυχὴ καὶ ἔμπνευση στὴν καινούργια ζωὴ τοῦ παρόντος.

Ἐδῶ βλέπουμε καθαρά, πόσο ἀναγκαῖος εἶναι ἓνας τρίτος τρόπος νὰ κοιτάξῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ παρελθὸν παράλληλα πρὸς τοὺς ἄλλους δύο. Εἶναι ὁ «κριτικὸς» τρόπος, ποὺ εἶναι κι αὐτὸς στὴν ὑπηρεσία τῆς ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νάχη τὴ δύναμη νὰ συντριβῇ τὸ παρελθόν, καὶ νὰ τὸ κἀνῃ κιόλας, γιὰ νὰ ζήσει. Πρέπει νὰ φέρῃ τὸ παρελθὸν πρὸ τῆς ἔδρας τοῦ δικαστηρίου, νὰ τὸ ἀνακρίνη χωρὶς οἶκτο καὶ τέλος νὰ τὸ καταδικάσῃ. Κάθε παρελθὸν ἀξίζει νὰ καταδικάζεται· αὐτὸς εἶναι ὁ κανόνας τῶν ἀνθρωπίνων, ποὺ περιέχει πάντοτε μεγάλη ποσότητα ἀνθρώπινης δυνάμης καὶ ἀνθρώπινης ἀδυναμίας. Δὲν εἶναι ἡ δικαιοσύνη ἔδῳ ποὺ δικάζει, οὔτε ὁ οἶκτος ποὺ ἐκδίδει τὴν ἀπόφαση, παρὰ εἶναι ἡ ζωὴ μόνο, ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, ὁ σκοτεινὴ ὀρμητικὴ δύναμη, ποὺ ἐπιθυμεῖ ἀχόρταγα, ἐπιθυμεῖ τὸν ἑαυτὸ της. Ἡ ἀπόφασί της εἶναι πάντοτε ἀνηλεής, πάντα ἀδικη, γιὰτὶ δὲν ἀναβλύζει ποτὲ ἀπὸ τὴν καθαρὴ πηγὴ τῆς γνώσης: ἂν καὶ θὰ συνέβαινε γενικὰ τὸ ἴδιο, κι ἂν τὴν ἐξέδιδε ἡ ἴδια ἡ Δικαιοσύνη. «Ἐπειδὴ, ὅ,τι γεννήθηκε, ἀξίζει νὰ καταστραφῇ: καλύτερα θὰ ἦταν νὰ μὴν εἶχε γεννηθῆ τίποτε». Χρειάζεται μεγάλο σθένος νὰ μπορῆς.

νά ζωῆς καὶ νὰ λησμονῆς, πόσο ζωὴ καὶ ἀδικία εἶναι ἓνα πράγμα.

Ἔτσι μπορεῖ ἡ ἱστορία νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴ ζωὴ. Κάθε ἄνθρωπος, κάθε ἔθνος χρειάζεται κάποια γνώση τοῦ παρελθόντος, εἴτε ἀπὸ τὴ μνημειώδη, εἴτε ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογική, εἴτε ἀπ' τὴν κριτικὴ ἱστορία ἀνάλογα μὲ τὸ σκοπὸ του, τὶς δυνάμεις του, τὶς ἀνάγκες του. Ἡ ἀνάγκη δὲν εἶναι μόνο γιὰ τοὺς φιλοσόφους ποὺ μόνο κοιτάζουν τὴ ζωὴ, ἢ γιὰ τοὺς λίγους, ποὺ ἐπιθυμοῦν τὴ γνώση καὶ μποροῦν νὰ ἱκανοποιηθοῦν μόνο μὲ τὴ γνώση, παρὰ ἔχει σχέση πάντοτε μὲ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς καὶ εἶναι ὑπὸ τὸ ἀπόλυτο κράτος καὶ τὴν κατεύθυνση τῆ δικῆ της. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ σχέση μιᾶς ἐποχῆς, ἐνὸς πολιτισμοῦ, ἐνὸς λαοῦ πρὸς τὴν ἱστορία· πηγὴ της εἶναι ἡ πείνα, κανόνας ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πλαστικὴ δύναμη προσδιορίζει τὰ ὅρια της. Ἡ γνώση τοῦ παρελθόντος εἶναι ἐπιθυμητὴ μόνο γιὰ νὰ ἐξυπηρετῇ τὸ μέλλον καὶ τὸ παρὸν κι ὄχι νὰ ἐξασθενῇ τὸ παρὸν, ἢ νὰ ὑπονομεύῃ ἓνα ζωντανὸ μέλλον. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπλὰ ὅπως κι ἡ ἀλήθεια ἡ ἴδια καὶ πολὺ πειστικὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ δὲν βασανίζεται μὲ «ἱστορικὰ συμπεράσματα»,

Καὶ τώρα ἄς ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴν ἐποχὴ μας! Πισωδρομοῦμε κατάπληκτοι. Ἡ διάφανη, ἡ φυσικὴ καὶ καθαρὴ σχέση ζωῆς καὶ ἱστορίας ἔχει χαθῆ· καὶ σὲ τί λαβύρινθο ὑπερβολῶν καὶ ἀντιφάσεων βλέπουμε, ὅτι κατάντησε τὸ πρόβλημα! Φταῖμε μεις ποὺ τὸ βλέπουμε, ἢ μήπως πράγματι ἡ σχέση ζωῆς καὶ ἱστορίας ἔχει ἀλλάξει καὶ τὶς χάρισε κάποια ἀπαίσια μοῖρα; Ἄλλοι ἄς ἀποδείξουν, ὅτι δὲν τὰ εἶδαμε ὀρθά, ἐγὼ λέγω ἀπλῶς αὐτὸ ποὺ πιστεύουμε, ὅτι βλέπουμε. Ὑπάρχει μιὰ τέτοια μοῖρα λαμπερὴ καὶ μεγαλόπρεπη καὶ ἡ σχέση ἔχει πράγματι ἀλλάξει— ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση ἡ ἱστορία νὰ γίνῃ ἐπιστήμη. Δὲν εἶναι πιά ἡ ζωὴ ὁ δεσπότης καὶ ἡ γνώση τοῦ παρελθόντος δὲν εἶναι πιά ὁ δοῦλος της: τὰ ὅριά τους ἔχουν ἀνατραπῆ καὶ τὸ κάθε τι βγαίνει ἀπ' τὰ ὅριά του. Ἡ προοπτικὴ τῶν γεγονότων ἔχει θολώσει καὶ ἡ θολούρα ἀπλώνεται σ' ὅλη τὴν ἀπεραντὴ πορεία τους. Καμμιά γενεὰ δὲν εἶδε τέτοια κωμωδία πανόραμα, ὅπως τὴν παρουσιάζει ἡ ἱστορία μὲ τὴν «ἐπιστήμη τῆς παγκόσμιας ἐξέλιξης» καὶ τὴν παρουσιάζει μὲ τὸ ἐπικίνδυνο καὶ παράτολμο motto της «Fiat veritas, pereat vita».

Ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἱστορίας φαίνεται, πὼς εἶναι ἐχθρὸς τῆς ζωῆς μιᾶς ἐποχῆς καὶ ἐπικίνδυνη κατὰ πέντε τρόπους. Πρῶτον,

τονίζεται ή αντίθεσει έσωτερικού και έξωτερικού κι έτσι ή προσωπικότητα αδυνατίζει. Δεύτερον, έρχεται στιγμή, που φαντάζεται, ότι κατέχει τή σπανιώτατη άρετή, τή δικαιοσύνη, σε άνωτερο βαθμό από όποια άλλη εποχή. Τρίτον, τὰ ένστικτα ένός έθνους καταπνίγονται, ανάκόπτεται ή ώριμότητα του ατόμου, όπως και του συνόλου. Τέταρτον, αποκτούμε τήν πίστη στη γεροντική ηλικία τής ανθρωπότητας, πίστη που πάντοτε ήταν επιβλαβής, ότι δηλαδή έμεις είμαστε οι τελευταίοι επιζώντες, άπλοι Έπίγονοι. Και τέλος, μιá εποχή καταντάει να γίνη Είρωνεία του έαυτού της και τὸ πιό επικίνδυνο, κυνισμός, όταν ώριμάξη μιá πονηρή έγωϊστική θεωρία ένέργειας, ή όποία στομώνει και στο τέλος καταστρέφει τή ζωτική δύναμη.

ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΜΠΟΡΕΙΣ ΝΑ ΤΟ ΕΡΜΗΝΕΥΣΗΣ ΜΟΝΟ ΜΕ Ο,ΤΙ ΥΨΗΛΟΤΕΡΟ ΥΠΑΡΧΕΙ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ.

Μόνο, όταν έντείνης στο άνωτατο όριο τις ευγενέστερες ίκανότητες που έχεις, θ' ανακαλύψης, ποιό είναι τὸ μεγαλύτερο στο παρελθόν, ποιό αξίζει να τὸ γνωρίσης και να τὸ διατηρήσης. Τὸ όμοιο δια τὸ όμοίου! Άλλοιότικα θά κατεβάσης τὸ παρελθόν στο δικό σου τὸ επίπεδο. Να μην πιστεύης τήν ιστορία, που δέν απορρέει από τή διάνοια ένός σπανίου πνεύματος. Θα καταλάβης, τί λογιής είναι αυτό τὸ πνεῦμα, από τούτο, ότι αναγκάζεται να λέγη κάτι παγκόσμιο, ή να επαναλαβαίνη κάτι που είναι ήδη γνωστό· ὁ τέλειος ιστορικός πρέπει να έχη τή δύναμη να μετασχηματίζει τὸ γνωστό σε κάτι που δέν έχει ακουσθῆ πριν και να εκθέτη τὸ παγκόσμιο τόσο άπλά και βαθειά, ώστε τὸ άπλό να χάνεται μέσα στο βαθύ και τὸ βαθύ στο άπλό.

Τὸ άπεριόριστο ιστορικό αίσθημα, άμα παραγίνη, ξεριζώνει τὸ μέλλον, διότι καταστρέφει τις άυταπάτες και στερσι τὰ υπάρχοντα πράγματα από τή μόνη ατμόσφαιρα, μέσα στην όποία μπορούν να ζήσουν. 'Η ιστορική δικαιοσύνη, άκόμα και αν γίνεται εύσυνείδητα, με καθαρή καρδιά, είναι δια τούτο φοβερή άρετή, επειδή πάντοτε ύπονομεύει και καταστρέφει τὸ ζωντανό: ή κρίση της σημαίνει πάντοτε εκμηδένιση. 'Εάν πίσω απ' τὸ ιστορικό όρμέμφυτο δέν ύπάρχει τὸ δημιουργικό όρμέμφυτο, εαν τὸ καθάρισμα τῶν σκουπιδιῶν δέ γίνεται άπλως ν' άφίση τὸ εδαφος ελεύθερο για να χτίση τὸ σπίτι του τὸ ζωντανὸ μέλλον, αν μόνο ή δικαιοσύνη είναι τὸ ύψιστο, τότε τὸ δημιουργικό ένστικτο ύποσκάπτεται και άπελπίζεται. 'Η θρησκεία παραδείγμα-

τος χάριν, πού ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη θέλει νὰ τὴν κἀνῃ ἀντικείμενο ἱστορικῆς γνώσης καὶ νὰ τὴν ἐξετάσῃ ἐπιστημονικὰ πέρα ὡς πέρα, στὸ τέλος καταστρέφεται. Διότι ὁ ἱστορικὸς ἔλεγχος βγάνει στὸ φῶς τόσα πολλὰ ψεύτικα καὶ ἀνόητα, βίαια καὶ ἀπάνθρωπα, ὥστε ἡ κατάστασις τῆς εὐσεβοῦς αὐταπάτης χάνεται. Κι ἓνα πράγμα μπορεῖ νὰ ζήσῃ μόνο μετὰ τὴν εὐσεβῆ αὐταπάτη. Διότι ὁ ἄνθρωπος γίνεται δημιουργικὸς μόνο μετὰ τὴν ἀγάπη καὶ μέσα στη σκιά ὅπου εἶναι ἡ αὐταπάτη τῆς ἀγάπης, μόνο μετὰ τὴν ἀπεριόριστη πίστις στὸ τέλειο καὶ στη δικαιοσύνη. Κάθε τι πού ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπο νὰ βάνῃ περιορισμοὺς στὴν ἀγάπῃ του, κόβει τὴ δύναμή του ἀπὸ τὴ ρίζα: θὰ μαραθῇ καὶ θὰ ἐξευτελιστῇ. Ἡ τέχνη φέρει τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα ἀπ' τὴν ἱστορία: κι ἴσως μόνο ὅταν ἡ ἱστορία ἀνέχεται μετασχηματισμοὺς σὲ καθαρὸ ἔργο τέχνης, τότε μπορεῖ νὰ διαφυλάττῃ τὰ ἔνστικτα ἢ νὰ τὰ ξυπνάῃ. Μιὰ τέτοια ἱστορία θὰ ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὶς ἀναλυτικὲς καὶ ἀντικαλλιτεχνικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς μας, θὰ θεωροῦνταν μάλιστα ψεύτικη. Ἡ ἱστορία ὅμως πού καταστρέφει ἀπλῶς χωρὶς καμμιά ὄψηση πρὸς δημιουργία, θὰ κάμῃ στὸ τέλος τὰ ὄργανά της νὰ βαρεθοῦν τὴ ζωὴ· γιατί τέτοιοι ἄνθρωποι καταστρέφουν τὶς αὐταπάτες καὶ «ὅποιος καταστρέφει τὶς αὐταπάτες τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἄλλων, τιμωρεῖται ἀπὸ τὸν τελικὸν τύραννο, τὴ Φύση».

Τὸ νὰ πιστεύῃ κανένας, ὅτι εἶναι στὸν κόσμον ἐπίγονος, εἶναι βλαβερὸν κι ἐξευτελιστικόν: ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι φρικαλέον καὶ καταστρεπτικόν, ὅταν ὑψώνῃ τὸν ἐπίγονο αὐτὸν εἰς θεότητα μετὰ κάποια ἐπιδέξια στροφῆ τοῦ τροχοῦ ὡς τὸ ἀληθινὸ νόημα καὶ ἀντικείμενον κάθε περασμένης δημιουργίας καὶ ὅταν ἡ συνειδητὴ του ἀθλιότης θεωρεῖται ὡς τὸ τέλειο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Μιὰ τέτοια ἄποψη συνήθισε τοὺς Γερμανοὺς νὰ μιλοῦν περὶ «παγκοσμίου πορείας» καὶ νὰ δικαιολογοῦν τὴν ἐποχὴ τῆ δικῆ τους ὡς τὸ ἀναγκαῖον τῆς ἀποτελέσματος. Κι ἔταξε τὴν ἱστορία στὴ θέσιν τῶν ἄλλων πνευματικῶν δυνάμεων, τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας ὡς τὴ μόνη κυρίαρχο, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ «ἰδέα ἡ πραγματοποιοῦσα ἑαυτήν», ἡ «διαλεκτικὴ τοῦ πνεύματος τῶν ἔθνων» καὶ «τὸ δικαστήριον τοῦ κόσμου».

Ἡ ἱστορία νοούμενη κατὰ τὸν τρόπο αὐτὸν τοῦ Hegel ὠνομάσθηκε περιφρονητικὰ ἡ διαμονὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, — ἂν καὶ ὁ Θεὸς δημιουργήθη κατὰ πρῶτον ἀπ' τὴν ἱστορία. Ὁ

Θεός, ὅπως κι ἂν εἶναι, ἔγινε σαφέστατα νοητὸς μέσα στὰ Ἐγγε-
 λειανὰ κρανία καὶ ἀνυψώθηκε ἀπὸ ὅλες τὶς δυνατὲς βαθμίδες
 τῆς διαλεκτικῆς, ὥστε νὰ γίνῃ ἡ ἐκδήλωση Ἐαυτοῦ: εἰς τρό-
 πον ὥστε γιὰ τὸν Hegel ὁ ὑψιστος καὶ τελικὸς σταθμὸς τῆς
 παγκοσμίου πορείας συγκεντρώθηκε στὴ δική του τὴν ὑπαρξὴ
 ἐν Βερολίνῳ. Ἐπρεπε νὰ εἰπῇ, ὅτι τὸ πᾶν ὕστερα ἀπ' αὐτὸν
 ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆται ὡς ἡ μουσικὴ coda τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ
 κομπο, — ἢ μᾶλλον ὡς περιττό. Δὲν τὸ εἶπε· κι ἔτσι φύτεψε μέσα
 σὲ μιὰ γενεά, πού τὴ ζύμωσε αὐτὸς ἐξ ὀλοκλήρου, τὴ λατρεία
 τῆς «δύναμης τῆς ἱστορίας», ἡ ὁποία μεταβάλλει κάθε στιγμὴ σὲ
 ἀπλὸ θαυμασμὸ γιὰ τὴν ἐπιτυχία, σὲ εἰδωλολατρεία τοῦ πραγ-
 ματικοῦ: χάριν τοῦ ὁποίου ἀνακαλύψαμε τώρα τὴ χαρακτηρι-
 στικὴ φράση «νὰ προσαρμοζόμαστε πρὸς τὶς περιστάσεις». Ἀλλὰ
 ὁ ἄνθρωπος, πὺ ἔμαθε, μιὰ φορὰ νὰ λυγίξῃ τὸ γόνα καὶ νὰ
 σκύβῃ τὸ κεφάλι μπροστὰ στὴ δύναμη τῆς ἱστορίας, ὑποκλίνε-
 ται καὶ λέει τὸ «ναί», σὰν Κινέζικη κούκλα, σὲ ὅποια δύναμη,
 εἴτε εἶναι κυβέρνησις, εἴτε δημοσίᾳ γνώμη, εἴτε ἀριθμητικὴ
 πλειονότητα· καὶ τὰ μέλη του κινουῦνται, ὅπως πρέπει, καθὼς
 σύρει τὸ σχοινὶ ἢ τὴ δύναμη. Ἐὰν ἡ κάθε ἐπιτυχία προῆλθε ἀπὸ
 «λογικὴ ἀνάγκη» καὶ κάθε γεγονὸς δείχνει τὴ νίκη τῆς λογικῆς,
 ἢ τῆς «Ἰδέας», τότε γονατίστε γρήγορα καὶ τὸ κάθε σκαλοπάτι
 στὴ σκάλα τῆς ἐπιτυχίας ἄς κάνῃ μιὰ ὑπόκλιση! Δὲν ὑπάρχουν,
 λές, ζωντανὲς μυθολογίες; Οἱ θρησκείες εἶναι στὰ τελευταῖα
 τους; Κοίταξε τὴ θρησκεία τῆς δύναμης τῆς ἱστορίας, κοίταξε
 τοὺς ἱερεῖς τῆς μυθολογίας τῶν ἰδεῶν, πὺ ἔχουν οὐλὲς στὰ γό-
 νατα! Δὲν ἀκολουθοῦν ὅλες οἱ ἀρετὲς στὴ συνοδεία τῆς νέας πί-
 στης; Καὶ δὲν θὰ τὸ ὀνομάσουμε αὐτὸ ἀφιλοκέρδεια, ὅταν ὁ
 ἱστορικὸς μεταβάλλῃ τὸν ἑαυτὸ του εἰς «ἀντικειμενικὸ» καθρέ-
 φτη παντός, ὅ,τι ὑπάρχει; Δὲν εἶναι μεγαλοψυχία ν' ὀπαρηθῇ
 πᾶσαν δύναμιν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, γιὰ νὰ λατρεύῃς ἀπλῶς
 τὸ γεγονὸς τῆς δύναμης; Δὲν εἶναι δικαιοσύνη, νὰ κρατῆς πάν-
 τοτε τὴ ζυγαριὰ τῶν δυνάμεων στὸ χέρι σου καὶ νὰ παρατηρῆς,
 ποῖα εἶναι ἡ ἰσχυρότερη καὶ βαρύτερη; Καὶ τί σχολὴ εὐγενείας
 εἶναι τέτοια θεώρηση τοῦ παρελθόντος! Τὸ νὰ παίρῃς τὸ κάθε
 τι ἀντικειμενικῶς, νὰ μὴ θυμῶνῃς μὲ τίποτε, νὰ μὴν ἀγαπᾷς τί-
 ποτε, νὰ ἐννοῆς τὸ πᾶν — αὐτὰ κάνουν τὸν ἄνθρωπο εὐγενῆ καὶ
 εὐστροφο. Ἀκόμα κι ἂν ἓνας μεγαλωμένος σ' αὐτὸ τὸ σχολεῖο
 δείξῃ φανερά, ὅτι δυσανεστῆθηκε, εἶναι καὶ πάλι εὐχαριστημέ-

νος, ἐπειδὴ ξαίρει, ὅτι αὐτὸ ἐνοεῖται ὑπὸ τὴν καλλιτεχνική του ἔννοια τοῦ *ira et studium*, ἂν καὶ πράγματι εἶναι *sine ira et studio*.

Τί παλαιωμένες σκέψεις κάνω ἐπάνω σὲ ἕναν τέτοιο συνδυασμὸ ἀρετῆς καὶ μυθολογίας! Πρόπει ὅμως νὰ εἰπωθοῦν, ὅσο κι ἂν τὶς κοροϊδεύῃ κανένας. Θὰ ἔλεγα μάλιστα, ὅτι ἡ ἱστορία διδάσκει τὸ — «ἦταν μιὰ φορά» καὶ τὸ ἠθικὸ δίδαγμα — «δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἢ νὰ εἶχε γίνει». Ἔτσι ἡ ἱστορία γίνεται ἐπιτομὴ πραγματικῆς ἀνηθικότητος. Πόσο ἄδικο ὅμως θὰ εἶχε κανένας νὰ θεωρῇ τὴν ἱστορία ὡς δικαστὴ τῆς πραγματικῆς αὐτῆς ἀνηθικότητος! Ἡ ἠθικὴ δυσαρεστεῖται, ἐπειδὴ ὁ Ραφαήλ πέθανε στὰ τριάντα πέντε του ἕνα τέτοιο ὄν δὲν ἔπρεπε νὰ πεθάνῃ. Ἄν παρουσιαστῆς ὡς βοηθὸς τῆς ἱστορίας, συνήγορος τοῦ πραγματικοῦ, θὰ ἔλεγες: «ὄ,τι ὑπῆρχε μέσα του, γιὰ νὰ τὸ εἰπῇ, τὸ εἶπε, ἡ μακρότερη ζωὴ θὰ τοῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ δημιουργήσῃ παρόμοια ὁμορφιά κι ὄχι νέα ὁμορφιά», καὶ πάει λέγοντας. Ἔτσι ἅμα θεωρῆς τὴν ἐπιτυχία, τὸ γεγονὸς ὡς τὸ εἰδωλό σου, γίνεσαι *ADVOCATUS DIABOLI*, ἐνῶ τὸ γεγονὸς εἶναι πάντοτε βαρετὸ καὶ μοιάζει πάντοτε μὲ μόσχο παρὰ μὲ θεό.

Ἡ ὑπερβολὴ ἱστορίας προσέβαλε τὴν πλαστικὴ δύναμη τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία δὲν ξαίρει πιά, πῶς νὰ χρησιμοποιῆ τὸ παρελθὸν ὡς μέσον ἐνίσχυσης καὶ διατροφῆς. Εἶναι φοβερὴ ἀρρώστεια, καὶ ὅμως, ἂν οἱ νέοι δὲν εἶχαν τὸ φυσικὸ δῶρο νὰ βλέπουν καθαρά, κανένας δὲν θὰ ἔβλεπε, ὅτι εἶναι ἀρρώστεια καὶ ὅτι χάθηκε κάποιος παράδεισος τῆς υἱείας. Οἱ ἴδιοι ὅμως νέοι μὲ τὸ φυσικὸ τους ἔνστικτο τῆς υἱείας μάντεψαν, πῶς μποροῦν νὰ ξαναποκτήσουν τὸν παράδεισο. Ξαίρουν τὰ μαγικὰ βότανα γιὰ τὴν ἀρρώστεια τῆς ἱστορίας καὶ τὶς ὑπερβολές της. Καὶ πῶς ὀνομάζονται αὐτά:

Δὲν εἶναι παράξενο, ὅτι φέρουν τὸ ὄνομα δηλητήρια:—τὰ ἀντίδοτα κατὰ τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ «μὴ ἱστορικό» καὶ τὸ «ὑπερ-ἱστορικό». Μὲ τὰ ὀνόματα αὐτὰ ξαναγυρίζουμε στὴν ἀρχὴ τῆς ἔρευνάς μας καὶ πλησιάζουμε στὴν τελικὴ τῆς κατάληξη.

Μὲ τὴ λέξη «μὴ ἱστορικό» ἐννοῶ τὴ δύναμη, τὴν τέχνη τοῦ λησμονεῖν, τὴν τέχνη νὰ διαγράφῃ κανένας γύρω του ἕναν περιορισμένον ὀρίζοντα. Ὀνομάζω «ὑπερἱστορικὴ» δύναμη, ἐκείνη πού στρέφει τὸ βλέμμα ἀπὸ τὴν πορεία τοῦ γίνεσθαι πρὸς τὴν πορεία πού δίνει στὴν ὑπαρξὴ αἰώνιο καὶ σταθερὸ χαρα-

κτῆρα, δηλ. τὴν τέχνη καὶ τὴ θρησκεία. Ἡ ἐπιστήμη, — διότι ἡ ἐπιστήμη εἶναι πού μᾶς κάνει νὰ μιλοῦμε γιὰ «δηλητήρια» — βλέπει τὶς δυνάμεις αὐτὲς ὡς ἀντίθετες δυνάμεις· διότι θεωρεῖ ἐκείνη τὴν ἀποψη τῶν πραγμάτων ὡς ἀληθινή καὶ σωστή καὶ ἐπομένως ὡς ἐπιστημονική, ἡ ὁποία θεωρεῖ κάτι ὡς τετελεσμένο καὶ ἱστορικό καὶ ὄχι ὡς συνεχὲς καὶ αἰώνιο. Ἔτσι εὐρίσκεται σὲ μέγαν ἀνταγωνισμό πρὸς τὶς δυνάμεις πού τείνουν πρὸς τὴν αἰωνιότητα — τὴν τέχνη καὶ τὴ θρησκεία — διότι μισεῖ τὴ λήθη, πού εἶναι ὁ θάνατος τῆς γνώσης καὶ προσπαθεῖ ν' ἀφαιρέσῃ κάθε περιορισμὸ τοῦ ὁρίζοντα καὶ νὰ πετάξῃ τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰ ἀπέραντη θάλασσα, τῆς ὁποίας τὰ κύματα εἶναι φωτοβόλα μὲ τὴν καθαρὴ γνώση — τοῦ γίγνεσθαι!

Νὰ μπορούσαν μόνο νὰ ζοῦν ἐκεῖ μέσα! Ἄκριβῶς ὅπως κάποτε πόλεις τραντάζονται ἀπὸ κάποια χιονοστιβάδα καὶ ἐρημώνονται καὶ ὁ ἄνθρωπος χτίζει ἐκεῖ τὸ σπίτι του ἐμφοβος καὶ μόνο γιὰ μιὰ ἐποχὴ τοῦ ἔτους· ἔτσι καὶ ἡ ζωὴ διασπᾶται καὶ γίνεται ἀδύνατη χωρὶς πνεῦμα, ἐὰν ἡ χιονοστιβάδα τῶν ἰδεῶν, πού προκαλεῖ ἡ ἐπιστήμη, ἀφαιρῇ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὰ θεμέλια τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀσφάλειας του, δηλ. τὴν πίστη σὲ ὅτι εἶναι σταθερὸ καὶ αἰώνιο. Ἡ ζωὴ πρέπει νὰ δεσπόζῃ τῆς γνώσης, ἢ ἡ γνώση τῆς ζωῆς; Δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία, ἡ ζωὴ εἶναι τὸ ἀνώτερο, ἡ δεσπόζουσα δύναμη, διότι ἡ γνώση, πού ἐξοντῶνει τὴ ζωὴ, θὰ ἐξοντωθῇ καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια. Ἡ γνώση προϋποθέτει τὴ ζωὴ καὶ ἐνδιαφέρεται νὰ τὴ διατηρήσῃ, ὅπως καὶ τὸ κάθε πλάσμα ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ δική του διατήρηση. Ἡ ἐπιστήμη χρειάζεται ἀγρυπνὴ προσοχή· πλάϊ στοὺς τόμους τῆς ἐπιστήμης ὑπάρχει ἡ ὑγιεινὴ τῆς ζωῆς καὶ μιὰ ἀπ' τὶς παραγράφους τῆς λέγει: — Τὸ μὴ ἱστορικό καὶ τὸ ὑπεριστορικό εἶναι τὰ φυσικὰ ἀντίδοτα, γιὰ νὰ μὴ συντρίψῃ ἡ ἱστορία τὴ ζωὴ· αὐτὰ θεραπεύουν τὴν ἱστορικὴ ἀρρώστεια. Ἐμεῖς πού πάσχουμε ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀρρώστεια, μπορεῖ νὰ ὑποφέρουμε λιγάκι ἀπ' τὸ ἀντίδοτο. Τοῦτο ὁμῶς δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ θεραπεία πού διαλέξαμε δὲν εἶναι ἡ σωστή.

Ἐδῶ βλέπω τὴν ἀποστολὴ τῶν νέων, πού ἀποτελοῦν τὴν πρώτη γενεὰ τῶν μαχητῶν, πού θὰ σκοτώσουν τὸ δράκοντα: αὐτοὶ θὰ φέρουν ὠραιότερη καὶ μακαριώτερη ἀνθρωπότητα καὶ πολιτισμό, ἀλλὰ οἱ ἴδιοι θὰ τὴν ἰδοῦν μόνο ἀπὸ μακριὰ τὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας, τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς θαυμαστῆς ὁμορφιάς. Οἱ

νέοι αὐτοὶ ἔχουν νὰ ὑποφέρουν καὶ ἀπ' τὴν ἀρρώστεια καὶ ἀπ' τὰ ἀντίδοτά της: καὶ ὅμως πιστεύουν στὴ δύναμη καὶ στὴν ὑγεία καὶ καυχῶνται, ὅτι τὸ φυσικό τους εἶναι πιὸ κοντὰ στὴ μεγάλη Φύση ἀπ' τοὺς προγόνους των, τοὺς πόλιτισμένους καὶ ἀσπρογένηδες τοῦ παρόντος. Ἡ ἀποστολή τους ὅμως εἶναι νὰ κλονίσουν ἐκ θεμελίων τὶς σημερινές ἀντιλήψεις περὶ «ὑγείας» καὶ «πολιτισμοῦ» καὶ στὴ θέση τῆς τοσοομάζας ἰδεῶν νὰ ὑψώσουν τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνηση. Καὶ τὸ ἀσφαλέστερο σημάδι, ὅτι εἶναι δυνατοὶ καὶ ὑγιεῖς, εἶναι ἀκριβῶς τὸ γεγονός, ὅτι δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιήσουν οὔτε ἰδέα, οὔτε κομματικὸ σύνθημα ἀπὸ τὸ σημερινὸ νομισματοκοπεῖο λέξεων καὶ ἰδεῶν ὡς σύμβολο τῆς δικῆς των ὑπαρξῆς: παρὰ, τὴν πεποίθησή τους τὴν παίρνουν ἀπ' τὴ δύναμη, πὺν ἔχουν μέσα τους νὰ δροῦν καὶ νὰ πολεμοῦν, νὰ συντριβουν καὶ νὰ καταστρέφουν καὶ ἀπὸ κάποιο ὑψηλὸ αἰσθημαζωῆς, ὅταν σημάνη ἡ ὥρα. Μπορεῖς νὰ ἰσχυρισθῆς, ὅτι οἱ νέοι αὐτοὶ δὲν ἔχουν καθόλου πολιτισμό—ἀλλὰ πῶς μπορεῖς νὰ τὸ θεωρήσης αὐτὸ ὡς μομφή; Μπορεῖς νὰ λές, ὅτι εἶναι ἀκατατέργαστοι, ἀκόλαστοι—ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ ἡλικιωμένοι καὶ ἔμπειροι, ὥστε νὰ ἔχουν ἐγκαρτέρηση. Δὲ χρειάζεται καθόλου νὰ ἐπιμένουν, ὅτι ἔχουν πολιτισμὸ ἀπ' τὸ ἐτοιμοπωλεῖο ὅμως ἀπολαύουν ὅλα τὰ δικαιώματα—καὶ τὶς παραμυθίες—τῆς νεολαίας, ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς γεναίας τιμιότητος πὺν δὲ σκέπτεται καὶ τὴν παρήγορη ἐλπίδα πὺν ἔμπνέει.

Πῶς μποροῦμε νὰ φτάσουμε σ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ: θὰ ρωτήσης. Ὁ Δελφικὸς θεὸς σοῦ φωνάζει τὸ χρησμό, διὰν ἀρχίξης τὶς περιπλανήσεις σου, «Γνωθὶ σαυτόν». Δύσκολα λόγια: γιὰτὶ ὁ θεὸς ἐκεῖνος «δὲν λέγει τίποτε, δὲν κρύβει τίποτα, παρὰ ἀπλῶς δείχνει τὸ δρόμο», ὅπως λέγει ὁ Ἡράκλειτος. Ἀλλὰ πρὸς τὰ πὺν δείχνει;

Σὲ μερικὲς ἐποχὰς οἱ Ἕλληνες βρέθησαν σὲ παρόμοιο κίνδυνο νὰ συντριβοῦν ἀπ' αὐτὰ πὺν ἦσαν περασμένα καὶ ξένα καὶ νὰ χαθοῦν ναυαγοὶ στὸ βράχο τῆς «ἱστορίας». Ποτὲ δὲν ἔζησαν ὑπερήφανοι καὶ ἄθικτοι. Ὁ «πολιτισμὸς» τους ἦταν ἐπὶ πολὺ χάος ξένων μορφῶν καὶ ἰδεῶν—Σημιτικῶν, Βαβυλωνιακῶν, Μηδικῶν καὶ Αἰγυπτιακῶν—καὶ ἡ θρησκεία τους ἦταν μάχη, ὅπου πάλευαν ὅλοι οἱ θεοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀκριβῶς ὅπως ὁ Φερμανικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ θρησκεία εἶναι σήμερα μιὰ θανάσιμη πάλη ὅλων τῶν ξένων ἐθνῶν καὶ τοῦ παρελθόντος. Κι ὅμως ὁ

Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δὲν ἦταν ἀπλῶς μηχανικὴ ἐνότητα καὶ τοῦτο χάρις στὸ Δελφικὸ χρησμό. Οἱ Ἕλληνες σιγὰ σιγὰ ἔμαθαν νὰ ὀργανώνουν τὸ χάος ἀκολουθώντας τὴ συμβουλὴ τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ σκεπτόμενοι τὸν ἑαυτὸ τους, τὶς δικές τους ἀληθινὲς ἀνάγκες καὶ ἀδιαφορώντας γιὰ ὅλες τὶς ψεύτικες ἀνάγκες. Ἔτσι ἔγιναν πάλι κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ δὲν ἔμειναν ἐπὶ πολὺ Ἐπίγονοι ὅλης τῆς Ἀνατολῆς βαρυνόμενοι μὲ τὴν κληρονομία τῆς Ὑστερα ἀπ' τὸ σκληρὸ αὐτὸν ἀγῶνα αὐξήσαν καὶ πλούτισαν τὸ θησαυρὸ πού εἶχαν κληρονομήσει, ὑπακούοντας στὸ χρησμό, κι ἔτσι ἔγιναν οἱ πρόγονοι καὶ τὰ πρότυπα ὅλων τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο εἶναι μιὰ ἀλληγορία γιὰ τὸν καθένα μας: πρέπει νὰ ὀργανώσῃ τὸ χάος πού ἔχει μέσα του «σκεπτόμενος μόνος του» τὶς ἀληθινὲς του ἀνάγκες. Θὰ χρειαστῇ ὅλη του τὴν τιμιότητα, ὅλη τὴν τόλμη καὶ τὴν εἰλικρίνεια τοῦ χαρακτῆρος του, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ ὥστε νὰ ἐπαναστατήσῃ κατὰ τῶν δανείων σκέψεων, τῆς δανείου μάθησης, τῆς δανείου ἐνεργείας. Καὶ τότε θ' ἀρχίσῃ νὰ καταλαβαίνει, ὅτι ὁ πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ «διακόσμηση τῆς ζωῆς» ἀπόκρυψη, δηλ. παραμόρφωση τῆς ζωῆς, γιὰ τὸ κάθε στολίδι κρύβει αὐτὸ πού στολίζει. Κι ἔτσι ἡ Ἑλληνικὴ ἰδέα, ἀντίθετη μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ, θὰ τοῦ ἀποκαλυφθῇ, ἡ ἰδέα πολιτισμοῦ μὲ νέα καὶ εὐγενικώτερη φύση, χωρὶς διάκριση ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, χωρὶς συνθήματα ἢ μεταμφιέσεις, ὡς ἐνότητα σκέψης καὶ βούλησης, ζωῆς καὶ ἐμφάνισης. Θὰ μάθῃ ἀκόμα ἀπὸ τὴ δική του πεῖρα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμειναν νικητές, ἐπειδὴ εἶχαν μεγαλύτερη δύναμη ἠθικοῦ χαρακτῆρος κι ὅτι κάθε τι πού τείνει πρὸς τὴν εἰλικρίνεια, εἶναι ἓνα βῆμα ἀκόμα πρὸς τὸν ἀληθινὸ πολιτισμό, ὅσο κι ἂν τυχόν παραβλάπτῃ ἡ εἰλικρίνεια αὐτὴ τὰ ἰδανικά τῆς ἐκπαίδευσης, πού εἶναι σεβαστὰ γιὰ τὴν ὥρα, ἢ ἀκόμα ὅσο κι ἂν ἔχῃ τὴ δύναμη νὰ συντερίψῃ ἓνα ὀλόκληρο σύστημα διακοσμητικοῦ ἀπλῶς πολιτισμοῦ.

Η ΕΥΡΩΠΗ, ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ, Ο ΒΑΓΝΕΡ

2

Α Σ ἐξετάσουμε μιὰ ἄλλη πλευρὰ τοῦ ζητήματος: εἶναι ὄχι μόνο ὀλοφάνερο, ὅτι ὁ Γερμανικὸς πολιτισμὸς εὐρίσκεται σὲ παρακμὴ ἀλλά, δὲν λείπουν καὶ τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς του. Στὸ κάτω κάτω, κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ξοδεύῃ περισσότερα